

Małgorzata Szymańska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

m.e.szymanska@wp.pl

Zasada zrównoważonego rozwoju rolnictwa w świetle uregulowań gałęzi prawa i polityki rolnej

The Principle of Sustainable Development of Agriculture in the Light of the Provisions of Agricultural Law

STRESZCZENIE

Celem rozważań przedstawionych w niniejszej pracy jest zasada zrównoważonego rozwoju rolnictwa w świetle uregulowań gałęzi prawa i polityki rolnej. Ewolucja prawa rolnego zachęca do poszukiwania zasady, która uwzględnia nowe, szczególne cechy danej gałęzi prawa. Rozwój regulacji i zmiany paradygmatu w zakresie prawa rolnego pozwalają na identyfikację z zasadami zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Przepisy Unii Europejskiej uznają zrównoważony rozwój rolnictwa jako nowoczesną koncepcję programowania rolnictwa łączącą w sobie cele produkcyjne z wymogami ochrony środowiska. Celem zrównoważonego rozwoju jest wykorzystanie naturalnych zasobów przyrody w sposób, który nie narusza równowagi naturalnych możliwości i odnowy. Zrównoważony rozwój gospodarstw jest możliwy tylko wtedy, gdy produkcja nie prowadzi do degradacji środowiska naturalnego, przy jednoczesnym zapewnieniu podstawowych potrzeb dla rolników i ich rodzin. Europejski model rolnictwa opiera się na utrzymaniu równowagi między wydajnością i ochroną środowiska.

Słowa kluczowe: zasady prawa rolnego; zrównoważony rozwój rolnictwa; polityka rolna; ochrona środowiska; paradygmat prawa rolnego

I. POJĘCIE I FUNKCJE ZASAD PRAWA

W procesie analizy zespołów norm prawnych, składających się na poszczególne gałęzie prawa, wyodrębnia się w nauce pewne kategorie reguł, którym nadaje się miano zasad prawa¹. Te normy o szczególnym charakterze stanowią zwykle

¹ Por. S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawne. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974. Autorzy wskazują na dwa podstawowe typy zasad prawa: w sensie opisowym

swoisty drogowskaz w kwestii identyfikacji i wykładni aksjologicznych podstaw oraz celów danej gałęzi prawa. Przyjmuje się, że zasady prawa wyznaczają kierunki interpretacji nie tylko poszczególnych norm, ale również – ze względu na ich doniosłe znaczenie – całych instytucji prawnych w ramach konkretnej gałęzi. Mają one niewątpliwie wpływ na sposób stosowania prawa, w tym dobór reguł kolizyjnych w procesie wykładni i ustalanie znaczeń klauzul generalnych, oraz inspirują do postulowania i podejmowania działań legislacyjnych w określonym obszarze regulacji.

Powszechnie ujmuje się, że zasada prawa odzwierciedla normę postępowania albo stanowi wyraz pewnej koncepcji postępowania, zgodnej z akceptowanymi wartościami². Zasady prawa generują też wskazówki do interpretacji czy zastosowania reguły lub standardu³.

Odnosząc się do źródła pochodzenia zasad prawa czy też sposobu ich wyodrębnienia w ramach całego systemu prawnego, należy stwierdzić, iż nie istnieje jednorodna metoda stanowienia lub wyróżniania norm o tym szczególnym statusie. Nie można przyjąć, że zasady prawa zostały jakościowo wyekspozowane w ramach zamkniętego, przynajmniej z założenia, katalogu źródeł prawa powszechnie obowiązującego na mocy przepisów Konstytucji RP⁴. Dlatego, biorąc pod uwagę charakter polskiego systemu prawnego – zorganizowanego hierarchicznie, ale grupującego normy w formalnie równe kategorie (konstytucyjne, prawa międzynarodowego, ustawowe, wykonawcze, prawa miejscowego) – należy ocenić, że zasady prawa nie są zazwyczaj wprost wyrażone w przepisach prawa pozytywnego, a najczęściej są rezultatem rekonstrukcji dokonywanej przez judykaturę i doktrynę w oparciu o cechy i wartości systemu prawa lub w ramach danej gałęzi. Przy czym formułowanie zasad prawa nie może opierać się na ustaleniach o charakterze dowolnym – niezbędne jest powiązanie ich z wartościami wynikającymi z regulacji o charakterze nadrzędnym (np. ustrojowym) albo cieszącymi się szeroką aprobatą wśród adresatów norm prawnych⁵. W ramach rozważań nad charakterem zasad prawa trzeba także mieć na uwadze, że normy te mają charakter stopniowalny. Można przeto mówić o hierarchii w zbiorze zasad prawa, ułożonej według źródła umocowania poszczególnych spośród nich.

(kreujące wzorce ukształtowania instytucji prawnej) i w sensie dyrektywalnym (wskazujące wzorce zachowań lub stanów rzeczy).

² Według R. Alexy'ego zasady stanowią normy nakazujące zrealizowanie pewnego stanu rzeczy w stopniu maksymalnym ze względu na istniejące możliwości faktyczne i prawne. Zob. R. Alexy, *Theory of Constitutional Right*, Oxford 2002, s. 47.

³ G. Maroń, *Zasady prawa: pojmowanie i typologia a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011, s. 18.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U., nr 78, poz. 483 ze zm.).

⁵ W. Pogasz, *O legitymowaniu zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 2.

II. PRAWO ROLNE JAKO GAŁĄŻ PRAWA

Trwa dyskusja wokół prawnego modelu prawa rolnego⁶. Wynika to ze zmienności regulacji prawnorolnej jako efektu konsekwencji oddziaływania różnych czynników⁷. Rozwój ustawodawstwa wpływa na kształt prawa rolnego jako gałęzi oraz jego miejsca w systemie prawa⁸. Powszechnie uznaje się użyteczność oraz konieczność prawnego wyodrębnienia norm o charakterze prawnorolnym, dotyczących przedmiotu regulacji. Współczesne tendencje rozwoju prawa rolnego są determinowane przez czynniki o znaczeniu międzynarodowym (globalnym), regionalnym i lokalnym⁹. W tym kontekście regulacje prawa rolnego zmierzają do wieloaspektowego oddziaływania na produkcyjne, ogólnospołeczne i ekologiczne funkcje rolnictwa¹⁰. Procesy ustawodawcze wyraźnie dążą do modelu wielofunkcyjności rolnictwa i gospodarstw rolnych¹¹. Rozwój ustawodawstwa prawnorolnego zmierza do jednoczesnego oddziaływania na ochronę dóbr naturalnych, rozwój obszarów wiejskich, a także ochronę zdrowia. Ewolucja prawa rolnego w systemie danego prawa prowadzi do wyodrębnienia prawnej konstrukcji rolnictwa oraz kompleksu żywnościowego powiązanego z rozwojem obszarów wiejskich i ochroną środowiska¹². W polskiej doktrynie, poszukując kryteriów wyodrębnienia prawa rolnego jako gałęzi prawa, odstępowano od klasyfikacji o charakterze podmiotowym¹³ na rzecz poszukiwania kryteriów o charakterze przedmiotowym¹⁴. Rozwój ustawodawstwa rolnego spowodował konieczność nowego spojrzenia na definicję prawa rolnego, która uwzględniałaby oddziaływa-

⁶ R. Budzinowski, *Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw i koncepcji doktrynalnych*, Poznań 2008; *idem*, *Zmiany prawa rolnego. Tendencje rozwoju*, [w:] *Prawo rolne. Problemy teorii i praktyki*, red. R. Budzinowski, A. Zieliński, Kluczbork 2002, s. 9–21.

⁷ A. Jurcewicz, *Prawo rolne w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, „Studia Iuridica Agraria” 2001, t. 1, s. 99 i n.

⁸ A. Lichorowicz, *Miejsce prawa rolnego w polskim systemie prawa*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Stelmachowski, Warszawa 2008, s. 21–23; *idem*, *Pojęcie stosunku prawno-rolnego jako kryterium wyodrębnienia prawa rolnego w systemie prawa*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1987, z. 20.

⁹ R. Budzinowski, *Problemy ogólne prawa rolnego...*, s. 42 i n.

¹⁰ R. Budzinowski, A. Suchoń, K. Błażejewska, *Rozwój prawa rolnego w ostatnich latach*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2011, nr 2, s. 35 i n.

¹¹ B. Jeżyńska, R. Pastuszko, *Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne, Opinie i Ekspertyzy OE*, styczeń 2014, s. 4–7.

¹² A. Oleszko, *Wyodrębnienie prawa rolnego na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Oleszko, Warszawa 2009, s. 29–32.

¹³ B. Jeżyńska, *Producent rolny jako przedsiębiorca*, Lublin 2008; P. Blajer, *Koncepcja prawna rolnika indywidualnego w prawie polskim na tle porównawczym*, Kraków 2009.

¹⁴ A. Stelmachowski, *Przedmiot i źródła prawa rolnego*, [w:] *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, red. P. Czechowski [et al.], Warszawa 2002, s. 17–19; A. Lichorowicz, *Ewolucja polskiej definicji prawa rolnego na tle doktryny zachodnioeuropejskiej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1997, nr 4, s. 620.

nia o charakterze strukturalnym, ochronny charakter organizacji rynków rolnych i wpływ wspólnej polityki rolnej.

Klasyczną definicję sformułował A. Stelmachowski, w myśl której prawo rolne jest całokształtem norm prawnych regulujących stosunki społeczne związane z kształtowaniem ustroju rolnego, w tym także produkcji rolnej i rynku rolnego. W nieco nowszym ujęciu prawo rolne definiuje A. Lichorowicz jako zespół instytucji i rozwiązań prawnych o charakterze szczególnym, podyktowanym specyfiką rolnictwa jako odrębnego działu gospodarki, który tworzy ramy prawne (strukturalne i techniczne) dla działalności produkcyjnej w rolnictwie oraz dla przetwarzania i obrotu produktami rolnymi. Definicja ta zmierza do wskazania przedmiotu prawa rolnego przez określenie charakterystycznych dla tej dziedziny prawa instytucji i rozwiązań prawnych z jednoczesną konkretyzacją przedmiotu w postaci działalności produkcyjnej w rolnictwie oraz przetwarzania i obrotu produktami rolnymi. Przedmiotem zainteresowania są tylko te instytucje i rozwiązania prawne, które dotyczą stosunków społecznych, podyktowanych specyfiką rolnictwa jako odrębnego działu gospodarki¹⁵. Natomiast R. Budzinowski zaproponował sformułowanie definicji prawa rolnego w oparciu o kryterium działalności rolniczej, określając prawo rolne jako zespół norm prawnych regulujących działalność rolniczą oraz stosunki społeczne ściśle z tą działalnością związane¹⁶.

III. ZASADY PRAWA ROLNEGO – EWOLUCJA

Studia nad zasadami prawa nie są obce nauce prawa rolnego. Próba opracowania katalogu zasad została podjęta jeszcze w ustroju gospodarki planowej m.in. przez A. Stelmachowskiego i P. Czechowskiego¹⁷. Zwracając uwagę na określone podstawy, stanowiące przesłanki natury ustrojowej, oraz odzwierciedlając jednocześnie zakres oddziaływania danej gałęzi na system regulowanych przez prawo stosunków społeczno-gospodarczych, został wyodrębniony następujący katalog zasad prawa rolnego: zasada produktywności (a w jej ramach zasady: ochrony produktywności ziemi, ochrony gospodarstwa rolnego jako warsztatu pracy rolnika, stymulacji postępu techniczno-rolnego, specjalizacji i koncentracji); zasada zróżnicowanego planowego sterowania rolnictwem przez państwo; zasada kształtowania i ochrony zawodu rolnika; zasada preferencji dla uspołecznionych form gospodarowania.

¹⁵ A. Lichorowicz, *Pojęcie i przedmiot prawa rolnego*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Stelmachowski, s. 27.

¹⁶ R. Budzinowski, *Problemy ogólne prawa rolnego...*, s. 250.

¹⁷ P. Czechowski, A. Stelmachowski, *Zasady prawa rolnego*, „Państwo i Prawo” 1979, z. 12, s. 30–38.

Rozwój ustawodawstwa oraz zmiana paradygmatu prawa rolnego wpłynęły na ewolucję zasad prawa rolnego. P. Czechowski sformułował współczesny katalog zasad uwzględniający ewolucję przedmiotu regulacji. Jako pierwsza została przez niego wskazana zasada interwencyjnego oddziaływania przez Unię Europejską i państwa narodowe na rolnictwo i obszary wiejskie zgodnie z celem Wspólnej Polityki Rolnej UE. Kolejne zasady to: zasada produktywności, w tym stymulacji przez państwo postępu techniczno-rolnego i biologicznego; zasada ochrony produktywności ziemi w ramach ochrony zasobów naturalnych w powiązaniu z zagospodarowaniem przestrzennym obszarów wiejskich; zasada ochrony gospodarstwa rolnego jako warsztatu pracy rolnika oraz ochrony innych form gospodarowania ziemią¹⁸.

Próbę wyodrębnienia współcześnie obowiązujących zasad prawa rolnego podjął także A. Lichorowicz. Do najistotniejszych zaliczył on: zasadę ochrony trwałości warsztatu pracy producenta rolnego (w obrębie której wyróżnił zasadę szczególnej ochrony interesów osób faktycznie prowadzących produkcję rolną wobec osób niebędących producentami rolnymi, zasadę pozytywnego oddziaływania na strukturę gruntową gospodarstw w celu jej modernizacji i zapewnienia gospodarstwom samowystarczalności ekonomicznej oraz zasadę kooperacji producentów rolnych); konstytucyjną zasadę szczególnej ochrony rodzinnego charakteru gospodarstw jako podstawy ustroju rolnego Polski (art. 23 Konstytucji); zasadę ekonomicznego i socjalnego równouprawnienia ludności miejskiej i wiejskiej, w szczególności wprowadzenie gwarancji zrównania, a w każdym razie zbliżenie dochodów ludności miejskiej i producentów rolnych, uwzględnianie losowego charakteru produkcji rolnej i związanej z tym konieczności zwiększonej ochrony producenta rolnego przed jednostronnym ponoszeniem ryzyka produkcyjnego oraz zapewnienie producentom rolnym i ich rodzinom takiego samego stopnia ochrony socjalnej jak ludności miejskiej; zasadę maksymalnej ochrony zdrowotnej konsumenta produktów rolnych; zasadę harmonizacji regulacji struktury i procesów produkcyjnych w rolnictwie z wymogami ochrony środowiska¹⁹.

Ewolucja prawa rolnego skłania do poszukiwania i wyodrębniania zasad, które pozwoliłyby uwzględnić nowe, swoiste cechy danej gałęzi prawa. Rozwój regulacji prawnych oraz zmiana paradygmatu prawa rolnego pozwalają na wyodrębnienie zasady zrównoważonego rozwoju rolnictwa.

¹⁸ P. Czechowski, *Zasady prawa rolnego – stabilizacja czy ewolucja*, „Studia Iuridica Agraria” 2011, t. 9, s. 113.

¹⁹ R. Budzinowski, *Pojęcie i przedmiot prawa rolnego*, [w:] *Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2011, s. 29.

IV. ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ROLNICTWA

Geneza zasady zrównoważonego rozwoju

Zasada zrównoważonego rozwoju została sformułowana na gruncie prawa międzynarodowego, a jej genezę wywodzi się z rozwoju międzynarodowej polityki ochrony środowiska.

Dostrzegając nierozzerwalne powiązanie ochrony środowiska z zagadnieniami z zakresu gospodarki i życia społecznego, na Konferencji ONZ w Sztokholmie została uchwalona Deklaracja Konferencji ONZ w sprawie ochrony środowiska. Powołanie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju stało się przełomowym wydarzeniem w odniesieniu do ewolucji koncepcji zrównoważonego rozwoju. W literaturze powszechnie przypisuje się Komisji spopularyzowanie i zdefiniowanie zrównoważonego rozwoju, przez który rozumiano rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokajania ich potrzeb²⁰. Przyjęto, że składa się on z trzech elementów: trwałości ekologicznej, rozwoju ekonomicznego oraz sprawiedliwości społecznej między- i wewnątrzpokoleniowej²¹. Wnioski z raportu zostały przeniesione na grunt prawa międzynarodowego w trakcie Konferencji w Rio de Janeiro. Kluczowym dokumentem realizacyjnym stała się strategia Agenda 21, pierwotnie pojmowana jako krótkoterminowy plan wykonawczy. Postuluje się także dalsze poszerzenie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego w ten sposób, aby miał charakter wielowymiarowy, w którym poza dotychczasowymi aspektami oddziaływania (społecznymi, gospodarczymi, środowiskowymi) zostaną ujęte także nowe wymiary, takie jak rozwój instytucjonalny, technologiczny, przestrzenny, kulturowy i etyczny²².

Zrównoważony rozwój w prawie krajowym i europejskim

Zasada zrównoważonego rozwoju zawarta w art. 5 Konstytucji RP uzyskała rangę zasady ustrojowej. Zgodnie z treścią tego artykułu Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Elementy zasady zrównoważonego rozwoju znajdują się w art. 74 ust. 1 i art. 68 Konstytucji. Oznacza to, że obowiązki władz publicznych zostały zawarte wśród praw obywatelskich. Ujęcie zasady w rozdziale II

²⁰ K. Równy, *Prawo międzynarodowe i rozwój zrównoważony*, „Prawo i Środowisko” 2000, nr 3, s. 70; S. Kozłowski, *Ekologiczne problemy przyszłości Polski i świata*, Warszawa 1998, s. 12.

²¹ S. Kozłowski, *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2002, s. 113.

²² Zob. B. Jeżyńska, R. Pastuszko, *Współczesne funkcje...*, s. 6–8 i powołana tam literatura.

Konstytucji sugeruje ponadto jej ściśle antropocentryczny, służący człowiekowi charakter²³.

Konstytucyjną zasadę zrównoważonego rozwoju dookreślił art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska²⁴, w świetle którego przez zrównoważony rozwój rozumie się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń. Z przyjętego brzmienia wynika, że głównym celem jest poszukiwanie środków i warunków zabezpieczających długotrwałe zachowanie funkcji systemu ekologicznego związanego ze światem organicznym. Obowiązek poszukiwania i respektowania środków zapewniających zrównoważony rozwój został nałożony, stosownie do postanowień art. 8 prawa ochrony środowiska, na organy tworzące oraz realizujące polityki, strategie, plany lub programy dotyczące wszystkich aspektów życia gospodarczego i społecznego, w tym przede wszystkim na mające największy wpływ na środowisko naturalne, czyli działalność przemysłową, rolniczą, leśną oraz rybołówstwo. Tym samym została dokonana integracja zasad ochrony środowiska z politykami branżowymi (sektorowymi), polegająca na uznaniu nadrzędności wymagań ochrony środowiska jako nieodzownego warunku zrównoważonego rozwoju.

W ramach wspólnej polityki rolnej wdrożenie zasady zrównoważonego rozwoju w rolnictwie następowało sukcesywnie. W Traktacie z Maastricht z 1992 r. został rozszerzony zakres, w którym Wspólnota mogła prowadzić politykę środowiskową. W wyniku zmiany art. 2 Traktatu Rzymskiego, określającego cele Wspólnoty, podkreślono znaczenie działań mających na celu wspieranie na jej obszarze harmonijnego i zrównoważonego wzrostu działań gospodarczych z uwzględnieniem zdolnego do przetrwania, wolnego od inflacji wzrostu, respektującego środowisko naturalne, zgodności przedsięwzięć gospodarczych, wysokiego poziomu zatrudnienia i bezpieczeństwa socjalnego, wzrostu standardów jakości życia oraz minimalizację różnic ekonomicznych i społecznych między Państwami Członkowskimi. Koncepcję zrównoważonego rozwoju wśród swych zasad ujął także Traktat z Amsterdamu z 1997 r. Zgodnie z art. 2 Traktatu²⁵ zrów-

²³ J. Sommer, *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój: od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2005, s. 82.

²⁴ Dz.U. z 2013 r., poz. 1232 ze zm.

²⁵ Art. 2 Traktatu z Amsterdamu stanowił, że zadaniem Wspólnoty jest, przez ustanowienie wspólnego rynku, unii gospodarczej i walutowej oraz urzeczywistnienie wspólnych polityk lub działań określonych w art. 3 i 4, popieranie w całej Wspólnocie harmonijnego, zrównoważonego i stałego rozwoju działalności gospodarczej, wysokiego poziomu zatrudnienia i ochrony socjalnej, równości mężczyzn i kobiet, stałego i nieinflacyjnego wzrostu, wysokiego stopnia konkurencyjności i konwergencji dokonań gospodarczych, wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środo-

noważony rozwój odnosił się również do zadań Wspólnoty, do których należało osiągnięcie wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środowiska. Wprowadzona została zasada integracji, zgodnie z którą wymagania ochrony środowiska mają być zintegrowane z innymi politykami i działaniami Wspólnoty.

Zasada zrównoważonego rozwoju i zagadnienia ochrony środowiska znalazły także wyraz w preambule Traktatu o Unii Europejskiej²⁶. Zgodnie z treścią preambuły zrównoważony rozwój stanowi czynnik, który powinien zostać uwzględniony w realizacji postępu gospodarczego i społecznego, odbywającego się przez urzeczywistnianie rynku wewnętrznego oraz umacnianie spójności i ochrony środowiska. Zgodnie z treścią art. 3 ust. 3 Unia działa na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest zrównoważony wzrost gospodarczy oraz stabilność cen, społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności, zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego, oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego. Oznacza to, że osiągnięcie zrównoważonego rozwoju jest jednym z podstawowych celów Unii Europejskiej.

Zrównoważony rozwój jest również obecny w Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)²⁷. Zgodnie z treścią art. 11 przy ustalaniu i realizacji polityk i działań Unii, w szczególności w celu wspierania zrównoważonego rozwoju, muszą być brane pod uwagę wymogi ochrony środowiska²⁸. Należy je zatem postrzegać jako cel, który jest też elementem rolnej polityki sektorowej²⁹. Dlatego w świetle art. 39 ust. 1 lit a TFUE w związku z art. 191 TFUE wspólna polityka rolna powinna przyczyniać się do poprawy ochrony środowiska, ochrony zdrowia i racjonalnego wykorzystania środków naturalnych³⁰.

Zrównoważony rozwój we wspólnej polityce rolnej

Instrumenty oddziaływania³¹

Regulacje prawne Unii Europejskiej ujmują zrównoważone rolnictwo jako nowoczesną koncepcję programowania rozwoju rolnictwa, która łączy cele pro-

wiska, spójności gospodarczej oraz solidarności między Państwami Członkowskimi. Dz.Urz. UE, nr 90, 864/31 z 2004 r.

²⁶ Dz.Urz. UE, C 83/13 z 2010 r.

²⁷ Dz. Urz. UE, C 326 z 2012 r.

²⁸ J. Kielin-Maziarz, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w prawie Unii Europejskiej*, Lublin 2013, s. 40.

²⁹ A. Jurcewicz, *Komentarz do art. 39 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, [w:] *Komentarz do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, s. 678 i n.

³⁰ M. Król, *Ekologizacja wspólnej polityki rolnej*, „Biuletyn Krajowej Sieci Województwa Warmińsko-Mazurskiego” 2013, z. 15, s. 9; *idem*, *Ekologizacja wspólnej polityki rolnej*, „Zeszyty Naukowe. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2013, t. 10, s. 402 i n.

³¹ Z uwagi na ograniczony charakter pracy nie jest możliwe przedstawienie wszystkich instrumentów, które w bezpośredni i pośredni sposób oddziałują na zrównoważony rozwój rolnictwa.

dukcyjne z wymaganiami środowiskowymi. Celem zrównoważonego rozwoju jest korzystanie z zasobów naturalnych przyrody w taki sposób, aby nie zakłócić jej naturalnej równowagi i możliwości odnawiania się. Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych jest możliwy do osiągnięcia tylko wtedy, gdy produkcja nie prowadzi do degradacji środowiska naturalnego i jednocześnie zapewnia zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych oraz społecznych producentów rolnych i ich rodzin. Model rolnictwa europejskiego jest oparty na utrzymaniu równowagi między produktywnością a ochroną środowiska naturalnego³².

Stosowane dotychczas instrumenty wspólnej polityki rolnej nakazywały uwzględnienie ekologicznych aspektów w rolniczych procesach produkcyjnych (w ramach I filaru) oraz w zakresie gospodarowania na obszarach wiejskich stanowiących element miejscowego ekosystemu (w ramach II filaru).

Instrumentem wspólnej polityki rolnej w ramach I filaru, wpływającym na zrównoważony rozwój rolnictwa, są płatności bezpośrednie. Aspekt środowiskowy został ujęty w ramach zasady *cross compliance*, zwanej zasadą wzajemnej zgodności. Uzyskanie oraz ustalenie wysokości płatności bezpośrednich jest uzależnione od spełnienia przez uprawnionego producenta rolnego szeregu wymagań środowiskowych³³.

W ramach wspólnej polityki rolnej na lata 2014–2020 działania proekologiczne uległy zmianom przez zwiększenie znaczenia ochrony środowiska naturalnego w rolniczych procesach produkcyjnych. Zgodnie z treścią art. 43 ust. 2 rozporządzenia 1307/2013³⁴ zostały przewidziane trzy praktyki rolnicze korzystne dla klimatu i środowiska. Są to: dywersyfikacja upraw, utrzymanie istniejących trwałych użytków zielonych oraz utrzymanie na użytkach rolnych obszaru proekologicznego.

Regulacje prawne dotyczące II filaru wspólnej polityki rolnej mają wpływać na ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich. W ramach poprawy organizacji łańcucha żywnościowego wspiera się inwestycje związane z przetwórstwem i marketingiem artykułów rolnych, rozwój grup i organizacji producentów rolnych oraz systemów jakości produktów rolnych i środków spożywczych. Ponadto, dla ułatwiania sprzedaży bezpośredniej artykułów rolnych, planuje się kontynuację wsparcia na rzecz budowy i modernizacji targowisk. W ramach zrównoważonego rozwoju są prowadzone działania

³² Sprowadza się to do uznania celów i zadań wspólnej polityki rolnej oraz sposobów ich realizacji, wyrażonych przede wszystkim w art. 39 i 40 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

³³ B. Jeżyńska, R. Pastuszko, *Pakiet legislacyjny WPR 2020 w świetle podstaw prawa UE i prawa międzynarodowego. Kompleksowa analiza prawna*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji, Opinie i Ekspertyzy OE – 186, s. 20.

³⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009, Dz.Urz. UE L 347, 20.12.2013, s. 608.

pozwalające na odtwarzanie potencjału produkcji rolnej, zniszczonego w wyniku wystąpienia klęsk żywiołowych i katastrof naturalnych, oraz działania zmierzające do ochrony gospodarstw rolnych przed tego typu zdarzeniami. Oddziaływanie zasady obejmuje także działania mające na celu poprawę konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych oraz wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami, przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym. To również działania mające na celu zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich³⁵.

W ramach zasady zrównoważonego rozwoju w rolnictwie bardzo ważną rolę odgrywają programy rolnośrodowiskowe, które są zbieżne z trzema podstawowymi komponentami rozwoju zrównoważonego. Wyrażają zarówno dążenie do ochrony środowiska naturalnego w rolnictwie (wymiar środowiskowy), zapewnienia dobrej kondycji gospodarstw rolnych (wymiar ekonomiczny), jak i stymulowania wielofunkcyjnego rozwoju wsi (wymiar społeczny).

Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) ma hamować depopulację tych obszarów, podtrzymywać ich żywotność oraz przeciwdziałać degradacji ekologicznych terenów rolniczych, zwłaszcza górskich, podgórskich oraz położonych we wschodniej i północno-zachodniej części kraju. Pomoc finansowa w ramach tego działania to: dopłaty wyrównawcze, które mają na celu zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi, a tym samym utrzymanie żywotności obszarów wiejskich; zachowanie walorów krajobrazowych; promocja rolnictwa przyjaznego dla środowiska; zapobieganie wyludnieniu. Obszary ONW to tereny, na których produkcja rolnicza jest utrudniona ze względu na warunki naturalne, ale także występuje tu możliwość nadmiernego wyludnienia.

³⁵ Planowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020), opracowanego na podstawie przepisów Unii Europejskiej, w szczególności rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 oraz projektów aktów wykonawczych Komisji Europejskiej. Zgodnie z przepisami Unii Europejskiej program rozwoju obszarów wiejskich jest wkomponowany w całościowy system polityki rozwoju kraju, w szczególności przez mechanizm Umowy Partnerstwa. Umowa ta określa strategię wykorzystania środków unijnych na rzecz realizacji wspólnych dla UE celów określonych w unijnej strategii wzrostu „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, z uwzględnieniem potrzeb rozwojowych danego państwa członkowskiego. Są to szczególne rodzaje wsparcia dla modernizacji gospodarstw rolnych, restrukturyzacji małych gospodarstw rolnych, premie dla młodych rolników oraz płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa rolne.

Zasada zrównoważonego rozwoju prowadzi do stymulacji przez państwo postępu techniczno-rolnego i biologicznego oraz ochrony produktywności ziemi w ramach ochrony zasobów naturalnych w powiązaniu z zagospodarowaniem przestrzennym obszarów wiejskich, natomiast zasada harmonizacji – do regulacji struktury i procesów produkcyjnych w rolnictwie z wymogami ochrony środowiska. To również obowiązek sprawowania przez władze publiczne aktywnej roli w celu zagwarantowania zgodności produkcji rolnej oraz kierunków postępu techniczno-rolnego i biologicznego z wymaganiami jakościowymi ochrony środowiska naturalnego i prawem własności intelektualnej, co w aspekcie negatywnym stanowi zakaz produkcji rolnej metodami nadmiernie godzącymi w uwarunkowania środowiskowe w znaczeniu biologicznym i przestrzennym oraz z naruszaniem prawa własności intelektualnej innych podmiotów, a w sensie pozytywnym nakazuje prowadzenie polityki zapewniającej osiągnięcie poziomu produkcji gwarantującego bezpieczeństwo dostaw żywności w odpowiedniej ilości i o właściwej jakości.

Zasada zrównoważonego rozwoju przez swoje instrumenty oddziaływania prowadzi do wykorzystania potencjału środowiska oraz organizacji społeczeństwa przez zapewnienie dynamicznego rozwoju procesów produkcyjnych, trwałości użytkowania zasobów przyrodniczych i osiągnięcia określonego poziomu dochodów³⁶. Jest to godzenie materialnych aspiracji i potrzeb rolnika z koniecznością ochrony środowiska, racjonalnego gospodarowania zasobami naturalnymi i zachowania ich dla przyszłych pokoleń. Zasada wymaga stworzenia odpowiedniego systemu regulacji pośrednich, które stymulują zachowania proekologiczne, co powoduje, że ochrona środowiska staje się częścią działalności gospodarczej, a nie tylko działaniem zewnętrznym czy ubocznym.

Płaszczyzny stosowania

Wdrażanie i upowszechnianie zasady zrównoważonego rozwoju odbywa się na różnych poziomach zarządzania, począwszy od gospodarstwa rolnego, przez poziom lokalny (gminy, powiatu) i regionalny (województwo) oraz krajowy.

Zasada zrównoważonego rozwoju rolnictwa zmieniała sposób postrzegania gospodarstw rolnych, które oprócz jednostek produkcyjnych są zarazem miej-

³⁶ Aspekt środowiskowy polega przede wszystkim na możliwości tworzenia i utrzymywania cennych ekologicznie siedlisk oraz związanego z tym wpływu rolnictwa na zachowanie bioróżnorodności. Aspekt społeczny zasady zrównoważonego rozwoju można rozpatrywać wielowymiarowo. Powiązanie między gospodarstwem rolnym i domowym powoduje, że m.in. ekonomiczne, środowiskowe, polityczno-administracyjne uwarunkowania produkcji mają przełożenie nie tylko na warunki funkcjonowania samego gospodarstwa rolnego, ale także na warunki życia rodziny producenta rolnego. Powiązanie rolnictwa z obszarami wiejskimi wpływa również na obraz wsi i warunki życia wszystkich mieszkańców, w tym tych niezwiązanych z rolnictwem. Aspekt ekonomiczny wiąże się z opłacalnością produkcji, rozumianą jako zdolność do utrzymania wystarczającego potencjału produkcyjnego w celu zaspokojenia obecnego i przyszłego zapotrzebowania na żywność.

scem funkcjonowania i życia rodziny rolnika. Prowadzona w gospodarstwach rolnych produkcja, oparta na zasobach naturalnych, pełni jednocześnie funkcje ekonomiczne (polegające na uzyskaniu dochodu) oraz społeczne (stanowi miejsce pracy i zamieszkania członków rodziny). Rodzinny charakter jednostki produkcyjnej skłania do poszukiwania sposobów zachowania trwałości polegającej na właściwej strategii inwestycyjnej oraz dbałości o grunty rolne. Gospodarstwo stanowi swoisty *agro-eko-socio system*³⁷, osadzony w określonym otoczeniu społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i polityczno-instytucjonalnym, co powoduje wzajemne interakcje, dlatego producenci rolni w swoich decyzjach produkcyjnych muszą kierować się nie tylko bieżącą koniunkturą rynkową, ale muszą mieć także świadomość wpływu podejmowanych decyzji i stosowanych technik produkcyjnych na stan środowiska.

Gospodarstwa rolne są ważnymi elementami krajobrazu, składnikami kultury narodowej, ostojami tradycji i narodowych wartości oraz spełniają funkcje produkcyjne, przetwórcze, dochodowe, socjalne, wychowawcze, ekologiczne, krajobrazowe, rekreacyjne i kulturowe³⁸.

Niezmiernie istotne jest również prowadzenie działań w zakresie zasady zrównoważonego rozwoju rolnictwa na poziomie lokalnym i regionalnym. Dla rolnictwa jako sektora gospodarki szczególne znaczenie mają strategie rozwoju.

Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga dbałości o rozwój społeczności lokalnych oraz zapewnienie udziału społeczeństwa wiejskiego w procesach podejmowania decyzji dotyczących rozwoju i efektywności rolnictwa. W celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju realizowane będą działania przyczyniające się do rozwoju przedsiębiorczości, odnowy i rozwoju wsi, w tym w zakresie infrastruktury technicznej, a wdrażanie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (RLKS) wzmocni realizację oddolnych inicjatyw społeczności lokalnych.

V. ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W ORZECZNICTWIE SĄDÓW

Zasada zrównoważonego rozwoju rolnictwa obejmuje zagadnienia związane z gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem³⁹. Ze względu na swoje konstytucyjne usytuowanie zasada zrównoważonego rozwoju wpływa na tworzenie,

³⁷ A. Sadowski, *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, Poznań 2012, s. 125 i powołana tam literatura.

³⁸ P. Prus, *Funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolniczych według zasady zrównoważonego rozwoju*, Bydgoszcz 2010; R. Baum, *Ocena zrównoważonego rozwoju w rolnictwie (studium metodyczne)*, Poznań 2011.

³⁹ A. Woś, *Rolnictwo zrównoważone (sustainable agriculture). Podstawowe pojęcia i ich interpretacja*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1992, nr 1–3; *idem*, *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, Warszawa 2002; *idem*, *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*, Warszawa 2003; *idem*, *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, Warszawa 2004.

wykładnię i stosowanie prawa. W kontekście zasady zrównoważonego rozwoju szczególne znaczenie ma stanowisko kształtowane przez orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego i sądów powszechnych.

W orzecznictwie w ramach zasady zrównoważonego rozwoju mieści się nie tylko ochrona przyrody czy kształtowanie ładu przestrzennego, ale także należyta troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny⁴⁰. Trybunał Konstytucyjny wskazał, że wymagania w dziedzinie ochrony środowiska, rzutujące przede wszystkim na ukształtowanie swobody działalności gospodarczej, mogą również uzasadniać ingerencję w sferę praw właścicieli przy zachowaniu proporcjonalności ingerencji i nienaruszaniu istoty prawa własności⁴¹. Zasada zobowiązuje ustawodawcę do powstrzymania się od wdrażania rozwiązań prawnych godzących w organizacyjne i ekonomiczne podstawy funkcjonowania gospodarstw rolnych, przy jednoczesnym stosowaniu instrumentów umacniających możliwości organizowania sobie przez obywateli zatrudnienia poza rolnictwem. Stąd obowiązek sprawowania państwowego nadzoru nad warunkami pracy dotyczy także pracy rolniczej, przy której dochodzi do ponadprzeciętnej liczby wypadków, co implikuje konieczność prowadzenia działań prewencyjnych⁴².

Jak wskazuje Naczelny Sąd Administracyjny w jednym ze swych orzeczeń, zasada zrównoważonego rozwoju odnosi się zarówno do sfery stanowienia prawa, jak i do sfery stosowania prawa, i w tym zakresie zawiera nakaz skierowany do organów władzy publicznej, by w procesie konkretyzacji normy prawa materialnego znajdowały takie rozwiązania, które pozwolą chronić środowisko naturalne i poprawiać jego stan⁴³.

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał w swym orzecznictwie, że nakaz jednakowego traktowania podmiotów prawa w świetle zasady równości jest oceniany zawsze w ramach ich określonej klasy (kategorii), co oznacza, że porównywane podmioty powinny być takie same pod względem ich relewantnej (istotnej) cechy w kontekście danego uregulowania. Podejście to uzasadnia rozpatrywanie sytuacji producentów rolnych w porównaniu z uczestnikami obrotu (w tym pracownikami) w innych sektorach polskiej gospodarki. Trzeba przy tym pamiętać, że ustanowiona w art. 32 Konstytucji RP zasada równości jest ściśle powiązana z zasadą sprawiedliwości społecznej, o której mowa w art. 2 ustawy zasadniczej⁴⁴.

⁴⁰ Wyrok TK z dnia 6 czerwca 2006 r., K 23/05, OTK ZU 2006, nr 6A, poz. 62.

⁴¹ Wyrok TK z dnia 15 maja 2006 r., P 32/05, OTK ZU 2006, nr 5A, poz. 56.

⁴² P. Litwiniuk, M. Podstawka, *Ubezpieczenie wypadków przy pracy rolniczej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 91, s. 18–30.

⁴³ Wyrok NSA z dnia 7 lipca 2006 r., II OSK 507/06, LEX nr 275511.

⁴⁴ W wyroku TK z dnia 15 listopada 2005 r., P 3/05 (OTK ZU 2005, nr 10A, poz. 115) Trybunał wyraził pogląd, że zasada równości i zasada sprawiedliwości społecznej mają zbliżony zakres tre-

Zasada zrównoważonego rozwoju pełni przede wszystkim rolę dyrektywy wykładni. Gdy pojawiają się wątpliwości co do zakresu obowiązków, rodzaju obowiązków i sposobu ich realizacji, należy posilkować się zasadą zrównoważonego rozwoju. Pełni ona zatem rolę podobną do zasad współżycia społecznego czy społeczno-gospodarczego przeznaczenia w prawie cywilnym. W pierwszej kolejności do uwzględniania zasady zrównoważonego rozwoju obowiązany jest ustawodawca w procesie stanowienia prawa, ale w drugiej kolejności zasadę tę powinny mieć na uwadze organy stosujące prawo. Zasada zrównoważonego rozwoju służy do rozwiązywania konfliktów między wartościami konkurującymi ze sobą, przy czym jedną z tych wartości jest ochrona środowiska, a drugą – wolność gospodarcza oparta na własności prywatnej, o której mowa w art. 20 Konstytucji RP. Społeczna gospodarka rynkowa, oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności dialogu i współpracy partnerów społecznych, stanowi podstawę ustroju Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁵.

Określenie zasad danej gałęzi prawa jest ważne ze względu na znaczenie, jakie ma dla procesów interpretowania tekstów prawnych oraz stosowania prawa w praktyce, w szczególności gdy ustawodawca przewidział luzy dla podejmowania decyzji. W wypadku stosowania prawa zasady danej gałęzi prawa umożliwiają przyjęcie rozwiązań, w których prawo odsyła do nich, wskazując w ten sposób dyrektywę działania, lub przyznaje pierwszeństwo zasadzie w razie pozornej sprzeczności norm⁴⁶.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy R., *Theory of Constitutional Right*, Oxford 2002.
- Baum R., *Ocena zrównoważonego rozwoju w rolnictwie (studium metodyczne)*, Poznań 2011.
- Błajer P., *Koncepcja prawna rolnika indywidualnego w prawie polskim na tle porównawczym*, Kraków 2009.
- Budzinowski R., *Pojęcie i przedmiot prawa rolnego*, [w:] *Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2011.
- Budzinowski R., *Problemy ogólne prawa rolnego. Przemiany podstaw i koncepcji doktrynalnych*, Poznań 2008.
- Budzinowski R., *Zmiany prawa rolnego. Tendencje rozwoju*, [w:] *Prawo rolne. Problemy teorii i praktyki*, red. R. Budzinowski, A. Zieliński, Kłuczbork 2002.
- Budzinowski R., Suchoń A., Błażejewska K., *Rozwój prawa rolnego w ostatnich latach*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2011, nr 2.
- Czechowski P., *Zasady prawa rolnego – stabilizacja czy ewolucja*, „Studia Iuridica Agraria” 2011, t. 9.

ściowy, nakazując bowiem równo traktować podmioty wykazujące takie same cechy istotne w przypadku przyznawania określonego dobra.

⁴⁵ Wyrok WSA z dnia 25 marca 2009 r., II SA/Go 825/08, LEX nr 526352.

⁴⁶ W. Pawlak, *Polskie prawo rolne*, Warszawa – Poznań 1988, s. 39.

- Czechowski P., Stelmachowski A., *Zasady prawa rolnego*, „Państwo i Prawo” 1979, z. 12.
- Jeżyńska B., *Producent rolny jako przedsiębiorca*, Lublin 2008.
- Jeżyńska B., Pastuszko R., *Pakiet legislacyjny WPR 2020 w świetle podstaw prawa UE i prawa międzynarodowego. Kompleksowa analiza prawna*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji, Opinie i Ekspertyzy OE – 186.
- Jeżyńska B., Pastuszko R., *Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne*, Opinie i Ekspertyzy OE, styczeń 2014.
- Jurciewicz A., *Komentarz do art. 39 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, [w:] *Komentarz do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, red. A. Wróbel, Warszawa 2012.
- Jurciewicz A., *Prawo rolne w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, „Studia Iuridica Agraria” 2001, t. 1.
- Kielin-Maziarski J., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w prawie Unii Europejskiej*, Lublin 2013.
- Kozłowski S., *Ekologiczne problemy przyszłości Polski i świata*, Warszawa 1998.
- Kozłowski S., *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2002.
- Król M., *Ekologizacja wspólnej polityki rolnej*, „Biuletyn Krajowej Sieci Województwa Warmińsko-Mazurskiego” 2013, z. 15.
- Król M., *Ekologizacja wspólnej polityki rolnej*, „Zeszyty Naukowe. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing” 2013, t. 10.
- Lichorowicz A., *Ewolucja polskiej definicji prawa rolnego na tle doktryny zachodnioeuropejskiej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1997, nr 4.
- Lichorowicz A., *Miejsce prawa rolnego w polskim systemie prawa*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Stelmachowski, Warszawa 2008.
- Lichorowicz A., *Pojęcie i przedmiot prawa rolnego*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Stelmachowski, Warszawa 2009.
- Lichorowicz A., *Pojęcie stosunku prawno-rolnego jako kryterium wyodrębnienia prawa rolnego w systemie prawa*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1987, z. 20.
- Litwiniuk P., Podstawka M., *Ubezpieczenie wypadków przy pracy rolniczej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 91.
- Maroń G., *Zasady prawa: pojmowanie i typologia a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011.
- Oleszko A., *Wyodrębnienie prawa rolnego na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, [w:] *Prawo rolne*, red. A. Oleszko, Warszawa 2009.
- Pawlak W., *Polskie prawo rolne*, Warszawa – Poznań 1988.
- Pogasz W., *O legitymowaniu zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 2.
- Prus P., *Funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolniczych według zasady zrównoważonego rozwoju*, Bydgoszcz 2010.
- Równy K., *Prawo międzynarodowe i rozwój zrównoważony*, „Prawo i Środowisko” 2000, nr 3.
- Sadowski A., *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, Poznań 2012.
- Sommer J., *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój: od utopii do praw człowieka*, red. A. Papużiński, Bydgoszcz 2005.
- Stelmachowski A., *Przedmiot i źródła prawa rolnego*, [w:] *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, red. P. Czechowski, M. Korzycka-Iwanow, S. Prutis, A. Stelmachowski, Warszawa 2002.
- Woś A., *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*, Warszawa 2003.
- Woś A., *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, Warszawa 2002.
- Woś A., *Rolnictwo zrównoważone (sustainable agriculture). Podstawowe pojęcia i ich interpretacja*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1992, nr 1–3.

Woś A., *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, Warszawa 2004.

Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawne. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

Wyrok NSA z dnia 7 lipca 2006 r., II OSK 507/06, LEX nr 275511.

Wyrok TK z dnia 15 listopada 2005 r., P 3/05, OTK ZU 2005, nr 10A, poz. 115.

Wyrok TK z dnia 15 maja 2006 r., P 32/05, OTK ZU 2006, nr 5A, poz. 56.

Wyrok TK z dnia 6 czerwca 2006 r., K 23/05, OTK ZU 2006, nr 6A, poz. 62.

Wyrok WSA z dnia 25 marca 2009 r., II SA/Go 825/08, LEX nr 526352.

SUMMARY

The aim of the deliberations presented in this paper is the principle of sustainable development of agriculture in the light of the regulatory branch of law and agricultural policy. The evolution of agricultural law encourages exploration and extraction rules, which would take account of new, specific features of a particular branch of law. Development of regulations and a paradigm shift in agricultural law allow the identification of the principles of sustainable development of agriculture. European Union regulations recognize sustainable agriculture as a modern concept of agricultural development programming which combines production goals with environmental requirements. The objective of sustainable development is the use of natural resources of nature in a way that does not disrupt the natural balance and renewal opportunities. Sustainable development of farms is achievable only if the production does not lead to the degradation of the environment, while providing the basic needs of living and social problems of farmers and their families. European agricultural model is based on maintaining a balance between productivity and environmental protection.

Keywords: principle of agricultural law; sustainable development; farming; environmental protection; agricultural production; common agricultural policy